

УДК 37.013.73(09)

*Г.Д. Антонюк, канд. філос. наук, доцент
(Національний університет “Львівська політехніка”)*

ВПЛИВ ЛАТИНСЬКОЇ ШКОЛИ НА РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

У статті розглядаються соціально-історичні передумови становлення й формування шкільної освіти в Україні в період XVI – XVII ст., показано місце шкіл західного зразка - єзуїтських, протестантських у цій системі, підкреслено роль латинської мови як інструменту засвоєння й передачі знань у східнослов'янському просторі. Історико-педагогічний процес охарактеризовано з точки зору національної традиції, яка, базуючись на освітніх досягненнях Київської Русі, була зорієнтованою на західноєвропейські здобутки.

Ключові слова: шкільна освіта, західноєвропейська латинська школа, національна традиція.

Практика сучасних інтеграційних процесів, входження нашої держави в систему світових економічних, політичних і культурних зв'язків об'єктивно визначають якісно новий зміст і мету освітнього процесу. Відповідний стан системи освіти виступає одним із гарантів перспективи входження України у світове співтовариство цивілізованих держав, умовою інтеграції вітчизняної і світової культури. Щодо держави Україна, то діалог і взаємодія культур мали місце впродовж усієї історії становлення й формування вітчизняної освітньо-педагогічної думки.

Завданням нашого дослідження є охарактеризувати в культурологічному контексті соціально-історичні передумови становлення освітньої думки й школи на етнічних українських землях в XIV – XVII ст.; простежити, коли і як засвоювався тут чужий досвід; виокремити власне національний внесок у загальнопедагогічній культурі; довести, що в досліджуваній період (кін. XVI – поч. XVII ст.) була створена українська школа, яка поєднувала в собі західноєвропейський тип навчання з вітчизняними традиціями, що слугувало фундаментом для створення першого вищого навчального закладу греко-слов'янської орієнтації – Києво-Могилянської академії.

Українська культура кінця XIV – XVII ст. формувалась у несприятливих умовах польського панування. Однак у цей період українська культура зберігала духовні традиції східнослов'янського простору й водночас активно засвоювала досягнення західноєвропейської освіти, трансформатором яких у цей час була Польща [4, 12-18; 8, 3-10; 12-15]. У системі культури українського Середньовіччя педагогіка відіграла особливу роль, що визначалось її громадянським спрямуванням, властивістю чітко визначати завдання, які внаслідок обставин історичного розвитку України зводились до національного самоствердження й національно-визвольної боротьби. Тісний зв'язок історико-педагогічного процесу з процесом формування і соціального розвитку українського народу проявлявся як у педагогічній практиці, так і в особливостях загальноосвітнього руху й у самій періодизації конкретних історико-педагогічних явищ.

Перший етап розвитку шкіл та педагогічної думки в Україні в окреслений проміжок охоплює період кінця XIV і до кінця XV ст. – час завоювання південноруських князівств

польськими та литовськими феодалами до остаточної ліквідації національних особливостей у адміністративному устрої, правових інститутах і політичному устрої українських земель. Фактографічна база щодо дослідження періоду не є достатньою, тому її реконструкція є можливою на основі дотичних матеріалів [6, 266-267].

Елементарні школи при церквах і монастирях існували в традиційних формах. Головна увага в цих освітніх закладах приділялась навчанню читання, церковного співу і порядку проведення богослужінь. У перших сторіччях після хрещення Русі монастирі відігравали прогресивну роль як «розсадники» писемності [1, 101-108; 2, 6, 34-35; 8-25]. Але в період XVI — XVII ст. стало очевидним, що ані елементарна школа, ані домашня форма навчання не могли забезпечити в достатній мірі потреби суспільства в освічених людях, що все більше відчувалась у зв'язку з загостренням соціальних і національних суперечностей на сучасних українських землях.

Традиційно продовжувала існувати освіта, яка включала елементи богослов'я, що підтверджується прикладами із «Життя святих». Підтвердженням існування нотаріально-писарських шкіл є актова спадщина княжих, міських та церковних канцелярій. Причому слід зазначити, якщо в литовській частині України державною мовою було визнано білорусько-українську мову, то у Галичині до запровадження «польського права», тобто до 1434 р., у канцелярській практиці широко застосовувалась двомовність: використання рідної та латинської мов. Отже, у писарських школах готували писарів, які володіли кириличною та латинською грамотою, що слугувало фундаментом для майбутнього розвитку та поширення латинських шкіл [6, 267].

Поява нових течій в українській культурі пов'язана з так званим другим південнослов'янським впливом на Русі (кін. XIV – перша пол. XV ст.), зокрема, що стосується ісихазму – релігійного вчення, яке звертається до внутрішнього світу людини і проголошує примат особистісної свідомості над зовнішньою стороною релігії. Визначним центром ісихазму був Києво-Печерський монастир, із яким пов'язана діяльність талановитих письменників того часу, вихідців із Болгарії, київських митрополитів Кипріяна та Григорія Цимбалів. Вони вперше в українській церковно-освітній літературі застосували індивідуально-емоційний стиль «плетіння слівес». Цей стиль відзначався складними риторичними прийомами з метою створення відповідного настрою, якого не знала попередня література. Цей етап розвитку школи та освітньої думки в Україні охоплює кін. XV – першу пол. XVI ст. Цей період характеризується посиленням централізації польсько-литовської влади, яка була спрямована на зміцнення свого панування на Україні, а з іншого боку – практика загравання з українським боярством, яке поступово урівнювалось у правах із польською шляхтою, що об'єктивно сприяло активізації суспільного життя. Прогресивну роль у поширенні освіти та освітніх ідей відіграв і факт надання багатьом українським містам магдебурзького права (права самоуправління). Активізація економіки, розповсюдження кодифікованих правових норм, посилення діяльності державно-адміністративних органів визначали потребу не тільки в елементарно грамотних, але і в професійно підготовлених фахівцях. Під впливом нових соціально-політичних умов розширилась сфера культурних закладів. Надалі залишається елементарна церковна школа. Для більшості населення українських земель тогочасного періоду така школа була першим і єдиним ступенем грамотності, але водночас заклад такого рівня був початковим фундаментом спеціальних знань, які були необхідні для отримання священницького сану чи для служби в службово-адміністративному апараті. Підготовку священників здійснювали школи при єпархіальних соборах та монастирях. Вони давали знання з богослов'я, а також готували учнів до переписування книг, чого не вивчали в елементарних церковних школах. Про підготовку канцеляристів для судово-адміністративної практики можна стверджувати на основі пізніших даних. Підтвердженням того, що навчання права й діловодства проводилось на належному рівні, є збережені судові акти. Вони свідчать, що українські канцеляристи маніпулюють

пунктами та параграфами статутів, ведуть адвокатуру в спірних питаннях, демонструючи належну підготовку в юридичній казуїстиці.

Якщо в литовській частині України (Волинь, Подніпров'я, Брацлавщина) у діловодстві використовувався книжний варіант рідної мови, то в Галичині й на Поділлі, які входили до складу Польського королівства, – латинська мова. Уже в другій половині XV ст. зустрічаються згадки про елементарні латинські школи, які організовували при церквах і монастирях. При єпископських католицьких кафедрах (Львів, Холм, Перемишль, Кам'янець-Подільський) утворюються школи підвищеного елементарного рівня. За подібним зразком виникають школи й у більшості некафедральних міст. Деякі з них, наприклад, Львівська, Перемиська, Ярославська набувають статусу колоній Краківського університету, навчання в них розширюється до семи вільних мистецтв західноєвропейської середньої школи. Рівень навчання в цих школах був, очевидно, вище від елементарного [10, 100-150].

Щодо оцінки діяльності латинських шкіл в Україні, сучасна історико-педагогічна наука нерідко опирається на точку зору дореволюційних вчених, які односторонньо висвітлювали їхню освітню практику. Це призвело до утвердження негативної оцінки ролі латинських шкіл на українських землях. Засновники цих шкіл – католицькі ієрархи, безсумнівно, мали метою розповсюдження католицизму. Але в кінцевому результаті ця мета не була досягнута, про що свідчить розвиток національно-визвольного руху, а також те, що латинські школи завдяки навчанню та викладанню латинською мовою відкрили шлях до європейської освіти. Українська культура завдячує латинським школам тим, що до кінця XV – початку XVI ст. значно зростає кількість студентів – вихідців із українських земель у західноєвропейських університетах Праги, Болоньї, Віттенберга, Базеля, Лейдена та ін. За студентами з литовської України право на освітні подорожі було закріплене спеціальним пунктом Судебника Казимира 1468 р., який був узаконений Литовським Статутом. Але в цьому контексті варто наголосити на тому, що навчання в латинській школі аж ніяк не означало окатоличення. Це підтверджується прикладами з життя вищого православного духовенства, які завершували освіту в католицьких навчальних закладах, а також прикладами з життя приватних осіб [5, 12-14; 8, 155-160].

Оцінюючи український освітній рух даного періоду в широкому контексті, можна стверджувати, що під впливом західно-європейської гуманістичної думки освіта в Україні стає на шлях поступового освоєння ренесансно-гуманістичних елементів і тенденцій. Осередком ренесансної культури з кінця XV ст. стає Львів та інші міста Галицької Русі. Особливе місце серед перших гуманістів належить талановитому вченому, ректору Болонського університету Юрію Дрогобичу (Котермаку), першому східнослов'янському автору друкованої книги, яка була видана у Римі 1483 р. Зачинателями слов'янської ренесансної літератури стали латиномовний поет, видавець та коментатор античних і новолатинських авторів Павло Русин з Кросна (помер у 1517 р.) та публіцист і оратор Станіслав Оріховський з Перемишля (1513 – 1566 рр.), який у своїх творах вперше розвинув ідею етнічної та мовної єдності слов'ян [5, 14-20; 8, 197-205].

Наявність ренесансних елементів у українській духовній культурі не означала переорієнтацію її на Захід. Домінуючими концепціями в українській культурі надалі залишаються традиції греко-слов'янської та давньоруської культури, але в згаданий часовий період вони зазнали змін внаслідок активних контактів із «латинським світом». Проявом нових тенденцій стало розповсюдження раціоналістично-гуманістичної культури на Волині і Наддніпрянській Україні, що підтверджує велика кількість перекладної літератури. У цей період окреслюється новий етап у розвитку української освітньої думки. Учені монахи створювали фундамент для широкого розповсюдження просвітницьких ідей, які були співзвучними з тенденціями західноєвропейської культури.

Третій етап у розвитку освіти в Україні проходить під егідою культурного піднесення кінця XVI – початку XVII століття. Політичне піднесення, викликане розв'язкою у визвольній війні українського народу 1648-1654 рр., було викликане спалахом католицької реакції у Речі

Посполитій – новій державі, яка була створена після Люблінської унії 1569 р. Головну роль у цій державі посідала Польща, під владою якої опинились Галичина, Поділля, Волинь, Подніпров'я й Брацлавщина. Соціальний, національний та релігійний наступ польської правлячої верхівки на українські землі яскраво проявив себе у Брестській унії католицької та православної церков 1596 р. Правлячий уряд розглядав унію як проміжний етап для поступового окатоличення українського народу. Наступ реакції стимулював розвиток національно-визвольного руху, що супроводжувалося змінами в суспільній свідомості. На арену виступає третій стан (козацтво), який володів розвинутим почуттям соціального і національного протесту.

У таких соціально-політичних умовах відбувається розвиток освіти в Україні, що входила до складу Речі Посполитої. В умовах реакції (експансія польської католицької верхівки) нового значення набуває латинська наука на Україні. Її центром став орден єзуїтів, який прибув на запрошення Речі Посполитої у 1654 р. Наприкінці XVI ст. на українських землях організовуються перші єзуїтські резиденції, були відкриті елементарні школи, які згодом переростали в колегії – училища середнього типу з викладанням обов'язкових семи «вільних мистецтв», інколи з елементами філософії та теології, що входили до складу предметів вищої школи. Один із таких значних єзуїтських колегіумів – Львівський (у 1661 р. одержав університетський статус, однак не був підтверджений сеймом і не набув чинності до середини XVIII ст.) [3, 12-55; 10, 12]. Навчання в єзуїтських колегіумах було безкоштовним і це приваблювало представників дрібної та середньої шляхти. Так, до прикладу, Кам'янець-Подільська колегія вже на момент утворення у 1611 р. налічувала 180 учнів, Луцька – приблизно – 150-200, Львівська – приблизно 400 [6, 270]. Наведені дані засвідчують, що єзуїтська освітня база в Україні була досить потужною. Із метою залучення української молоді в єзуїтських колегіях було запроваджено церковнослов'янську мову й навіть елементи православного церковного обряду, що було зафіксовано в практиці Барської колегії аж до XVIII ст.

Поруч із єзуїтами, соцініанами та кальвіністами в окреслений період школи організували й протестанти. За даними дореволюційного історика К.Харламповича [10], майже кожна із 150 протестантських общин в Україні мала свою школу. Протестантські школи також були різного рівня: від елементарних до академічних. Із кальвіністських особливої уваги заслуговує школа в Дубецько-Руському воєводстві, яка діяла до другої половини XVI ст. Серед інших кальвіністських шкіл, які діяли в рамках середнього рівня, слід виділити школу в Панівцях на Подолі (1591 – 1611 рр.). Як у згаданій школі у Дубецько, тут викладали сім вільних мистецтв, а також філософію та теологію; при школі була організована друкарня. Протестантські школи відзначалися новаторським характером: їхні статuti були побудовані на засадах загальнодоступності та віротерпимості, що об'єднувало протестантів та православних у боротьбі з католицизмом. Чимало вихованців цих шкіл продовжували навчання у протестантських університетах Західної Європи. Послаблення церковної монополії в галузі духовної культури сприяло розширенню соціальної бази культурно-освітнього руху, що було однією із передумов реформи національної школи. Запровадження у зміст освіти за західним зразком семи вільних мистецтв та латинської мови викликало гостру полеміку, у яку були втягнуті як учені-монахи, так і рядові громадяни. На одному полюсі полемічного протистояння був Іван Вишенський, на іншому – представники вченого гуртка при Києво-Печерському монастирі. Іван Вишенський заперечував унію і католицизм, разом і «латинську мудрість». На противагу цій думці київські полемісти виступають за поєднання латино-польської освіченості та вітчизняних культурних традицій. Учені київського гуртка висувають принцип: грецька мова – для богослужінь, латина – для публічного життя [5, 202 – 234; 7, 28-39].

Початок компромісу між латинською освітою й східнослов'янськими освітніми традиціями у вітчизняній освіті в період XVI – XVII ст. було започатковано створенням Острозької школи, перша згадка про яку знаходиться в передмові Івана Федорова до Острозького букваря, виданого в 1578 р. [5, 130-135, 145-146]. У склад новоствореного гуртка входили видатний російський та український просвітителі Іван Федоров, видатні публіцисти Герасим

Смотрицький, Клирик Острозький, Дем'ян Наливайко, Василь Суразький, греки Кирило Лукаріс та Никифор та інші. Потужні наукові сили, які сформувалися на той час в Острозькій академії, забезпечували викладання семи вільних мистецтв, які були вперше введені в практику східнослов'янської школи та викладання елементів філософського знання в сучасному розумінні. Острозьку школу називали «трюхмовним ліцеєм», «храмом муз». Але з кінця XVI ст. цей навчальний заклад поступово занепадає. Значення Острозької школи для становлення вітчизняної освіти та науки полягало, перш за все, в тому, що в ній вперше було здійснено поєднання у програмі «слов'яно-греко-латинських наук», що стало поштовхом для подальшого розвитку освітніх закладів такого типу. Досвід Острозької школи було продовжено в навчальних закладах, організованих братствами (осередками, які створювались при церквах). Основне своє завдання братства вбачали в протидії полонізації та окатоличенню. Найбільш дієвим засобом у цій протидії братства вважали просвітницьку діяльність – ось чому створення та організація шкіл стали центральним пунктом діяльності братств.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що школи західного зразка – латинсько-єзуїтські, протестантські, а надалі уніатські, братські – були складовою частиною системи шкільної освіти України періоду XVI – XVIII ст., розвиток якої, в свою чергу, був зумовлений соціально-політичними й економічними умовами того часу. Змістом освіти, в першу чергу, було вивчення класичних мов (грецької, латинської), а далі предметів тривіуму – початкового ступеня схоластичного курсу – граматики, риторики, діалектики. **Ці навчальні заклади давали основи класичної західноєвропейської освіти, вони створили можливість для діалогу з іншою культурою спільною мовою, якою в окреслений час була латинська мова.** Організація латинських шкіл знаменувала поворот українського суспільства в сторону європейської системи освіти. Поступово набирало сили світське начало, базою якого стало проникнення в Україну гуманістичних, а з другої половини XVI ст. реформаційних ідей. Завоєнню передових ідей і досягнень західноєвропейської освіти сприяли освітні подорожі українських юнаків за кордон; навчання у західних університетах стимулювало активну діяльність на ниві національної культури. Наступним етапом у розвитку освіти на українських землях було створення вищої школи, а саме – Києво-Могилянської академії.

Список літератури:

1. **Бабишин С.Д.** Источники о школе и распространении грамотности в Древней Руси / С.Д. Бабишин // Советская педагогика. Академия педагогических наук СССР. – 1983. – №8. – С. 101 – 108.
2. **Горский В.С.** Философские идеи в культуре Киевской Руси XI - XII в.: / В.С. Горский. – К.: Наукова думка, 1988. – 215 с.
3. **Дзюба Е.Н.** Просвещение на Украине и его роль в укреплении связей украинского народа с русским и белорусским / Е.Н. Дзюба // Вторая половина XVI – первая половина XVII в. / Е.Н. Дзюба. – АН УССР, Ин-т истории. – К.: Наукова думка, 1987. – С. 3-19.
4. **Ісаєвич Я.Д.** Братства та їх роль в розвитку української культури XVI-XVIII ст.: / Я.Д. Ісаєвич. – К.: Наукова думка. 1966. – 251 с.
5. **Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI-початок XVII ст.)** / [В.М. Нічик, В.Д. Литвинов, Я.М. Стратій]; відп. ред. В.С. Горський. – К.: Наукова думка, 1990. – 384 с.
6. **Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР (С древнейших времен до конца XVII в.)** / [отв. ред. Э.Д. Днепров]. – М.: Педагогика, 1989. – 479 с.
7. **Паславський І.В.** З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI – першій третині XVII ст. / І.В. Паславський. – К.: Наукова думка, 1984. – 128 с.
8. **Філософія Відродження на Україні** / [Кашуба М.В., Паславський І.В., Захара І.С. та ін.]. – К.: Наукова думка, 1990. – 336 с.

9. Черепанова С.А. Полікультурні засади розвитку вищої освіти України / С.А. Черепанова // Філософія освіти. Діалог культур: Україна у світовому контексті : [зб. наук. праць]. – Вип. 8. – Львів. – 2002. – С. 137-140.

10. Харлампович К. Западнорусские православные школы XVI – и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви / К. Харлампович. – Казань, 1898. – 524 с. + (2) + (XII).

11. Lukaszewicz J. Historija szkół w Koronie i w Wielkim Ksiestwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794. – Т. 1. – Poznań, 1849. – S. 354.

Г.Д. Антонюк

ДИАЛОГ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ КУЛЬТУР В СИСТЕМЕ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ. ЛАТИНСКАЯ ШКОЛА НА УКРАИНЕ (XVI – XVII СТ.)

В статье рассматриваются социально-исторические предпосылки становления и формирования школьного образования в Украине в период XVI – XVII ст., указано на место школ западного образца – иезуитских, протестантских в этой системе, подчеркнута роль латинского языка как инструмента усвоения и трансформатора знаний в восточно-славянском регионе. Историко-педагогический процесс охарактеризован с точки зрения национальной традиции, которая базировалась на достижениях в сфере образования Киевской Руси и инонациональной, ориентированной на западноевропейские образцы.

Ключевые слова: школьное образование, западноевропейская латинская школа, национальная традиция.

Н. Antoniuk

INFLUENCE OF LATIN SCHOOL ON THE DEVELOPMENT OF SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE

The article examines social and historical backgrounds of establishment and formation of secondary education in Ukraine in the XVI – XVII centuries. Role of Western-style schools like Jesuit and Protestant schools in this educational system is outlined and role of the Latin language as a tool for learning and knowledge transfer in the Eastern Slavic area is emphasized. Historical and pedagogical processes are described in terms of national traditions, which were based on the educational achievements of Kievan Rus and West European accomplishments.

Key words: school education, Western Latin School, national tradition.

